

Sjamanistische culturen in Oost Siberië - Een beschouwing in 7 delen

Van de culturen van Oost Siberië weten de meesten van ons weinig. Toen Oost Siberië dan ook ineens op ons pad verscheen in de vorm van een expositie in Neurenberg en er twee artikelen over verschenen in Kunst und Kontext, vormde dat een welkome aanleiding om ook de lezers van TK&C meer te vertellen over deze tribale volken, die ver van ons op ongeveer onze breedtegraad leven.

Bij mijn (MH) bezoek in 2013 aan het Neurenbergs museum Naturhistorische Gesellschaft werd ik verrast door een kleine expositie van primitieve beeldjes (afb 1). Deze bleken nog in het begin van de twintigste eeuw ritueel gebruikt te zijn door sjamanen van een klein volk, de Nivchi* (vroeger Giljaken genoemd). Zij wonen op ongeveer onze breedtegraad aan de benedenloop van de rivier de Amur op het vasteland van het Euraziatische continent en deels op het eiland Sachalin voor de kust in de Stille Oceaan. Relatief koud en bepaald niet tropisch dus, maar ook niet in de Himalaya of een andere 'bekende' exotische omgeving. Hoewel dat met de gebruikelijke Mercatorprojectie op de wereldkaart gigantisch ver weg lijkt te zijn, valt dit op de globe toch mee (afb 2). Want met een afstand hemels-

breed van 7.900 km is deze vergelijkbaar met een reis van Zuid Italië naar de Noordkaap en weer terug. Dat is een tocht die in mijn studententijd vooral jonge Italianen graag maakten. En zij reisden dan bepaald niet 'as de crow flies', zoals de Engelsen dat zo beeldend zeggen.

In het museum trof ik een groepje van zeven grotere houten figuren aan en negen kleine, in ontwikkeling variërend van 'paal met enige gelaatstrekken' tot een meer antropomorfe afbeelding. Bijzonder om je daarbij te realiseren dat op diezelfde breedtegraad in onze contreien vóór de intrede van het Christendom toch ook primitief vormgegeven geestenbeeldjes een belangrijke rol gespeeld moeten hebben, maar de materiële getuigen daarvan zijn uiterst schaars.

1. Oudst bekende afb. van Siberische sjamaan (klauwen), Nic. Witsen 1692

Siberië

deel 1

Volksidentiteit en Sjamanisme

Nienke Essed

Siberië kende ik vooral uit het in 1970 in Nederlandse vertaling verschenen boek "Niet begeerde reis naar Siberië" van de Russische schrijver en dissident Andrej Amalrik. Door zijn kritische houding tegenover het Sovjetregime werd hij verbannen naar een dorpje in het centrale deel van Siberië, waar hij te werk werd gesteld op een "kolchoz", een collectieve boerderij, eigendom van een groep (verplicht) samenwerkende boeren en van de staat [**]. Het was een zwaar leven. Amalrik beschrijft zijn ervaringen in dit boek, dat op deze manier een, zeker voor die tijd, unieke inkijk gaf in de willekeur van het 'kolchoze-systeem'. Overigens worden ook heden ten dage in het 'moderne' Rusland nog steeds 'dissidenten' als strafmaatregel verbannen naar Siberië, zoals in 2013 twee leden van de Russische, feministische, politieke punkrockband Pussy Riot, overkwam.

De bijdragen over de Sjamanistische Culturen, die in dit nummer van ons blad staan, spelen zich af in het meest verre deel van Siberië dat het "Russische Verre Oosten" genoemd wordt [1], ten noorden van China en Japan. Op de kaart kijkend realiseer je je dan weer, dat daar ook de Beringzee ligt, met Alaska aan de overkant, en dat Rusland hier feitelijk grenst aan de westkust van Noord-Amerika. Dit Verre Oosten van Rusland telt een dertigtal kleine inheemse bevolkingsgroepen met een van oorsprong sjamanistische cultuur [2].

Het oosten van Siberië

* De nomenclatuur van de Siberische volkeren is vaak nogal verwarrend, en we moesten daarom een keuze maken. Nivjs, Nivkh of Nivch werd Nivch (meervoud 'Nivchi'), omdat dit de meest gebruikte vorm is, en omdat Chuner Taksami [deel 2] als geboren Nivch deze naam gebruikt.

Van de Nanai, die ook wel Nani, Hezhen, Nanaitsy, of Hähzhüzü genoemd worden, zijn er ook buiten 'deel 4' meerdere afbeeldingen. Wij volgden qua naam Anton Donkan, een geboren Nanai. Eenzelfde soort probleem deed zich voor bij het volk, dat in het Nederlands Tsjoektsjen wordt genoemd, of in navolging van de (meest voorhanden) Angelsaksische literatuur ook wel Chukchi. Wij kozen er om praktische redenen voor om hier de door Erich Kasten gebruikte naam Čukčën [deel 5] te gebruiken.

Sjamanisme [3,5]

Onder invloed van Westerse antropologen en New Age aanhangers is vanaf de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw verwarring ontstaan over de begrippen Sjamaan en Sjamanisme. Daardoor bestaan er verschillende inzichten in wat deze begrippen nou precies inhouden, een discussie waar wij ons verder buiten zullen houden. In Wikipedia is hier wel het één en ander over te vinden [5].

Siberië en Mongolië vormen het klassieke woongebied van de Sjamanistische volken (afb 1, 2, 3, 4, 6). Het woord Sjamaan betekent "hij die weet" en is afkomstig uit de taal van de Evenken, een inheems jagersvolk uit de wouden van Siberië. Een Sjamaan (Wikipedia [5] - vrouwelijk sjamanka) is daarmee een soort priester(es), en ziener(es), genezer, mysticus die in zijn of haar gemeenschap de communicatie met de geestenwereld verzekert en magie aanwendt om zieken te genezen, voorspellingen te doen en gebeurtenissen onder controle te brengen. In het sjamanisme wordt de mens gezien als onderdeel van de grote kosmos, waarin alles met elkaar verbonden is [3]. Niets kan op zichzelf bestaan, de mens en de omgeving hebben wederzijds elkaar nodig voor de betekenisgeving van hun bestaan. Dit denken is geworteld in 'animisme'. Dat is het geloof dat werkelijk alles, alle planten, dieren, mensen, maar ook rotsen, aarde, bergen, rivieren, zee, zon, dag, nacht etc. een geest heeft, en natuurlijk ook hun beelden. 'Geest' moet hier gezien worden als de essentie van iets, namelijk datgene wat bijvoorbeeld een rots tot een rots maakt. Maar geest verwijst ook naar bewustzijn, waarbij dat bewustzijn (van bv die rots) overeenkomt met het menselijk bewustzijn. Al die geesten kunnen zich met de mens bemoeien, in goede en/of in kwade zin.

Als sjamaan ben je uitverkoren door de geesten, zij kozen iemand die zij geschikt hebben bevonden. Tijdens zijn initiatie leren zij hem alles wat zij nodig vinden dat hij zou moeten weten of kunnen. Dat lukt alleen in een toestand van 'trance', waarbij zijn ziel is 'uitgetreden' en kan gaan reizen naar 'andere werelden' of naar het 'verschrikkelijke onderaardse', waar hij vreemde dingen meemaakt, maar waar hij uiteindelijk als herboren weer uit tevoorschijn komt. Overigens wordt hier met 'andere werelden' niet één of ander ver oord bedoeld, maar vertegenwoordigen 'de andere werelden' juist de ware aard der dingen en de ware oorzaken van de gebeurtenissen in de wereld om ons heen. Een sjamaan kan verder een heel gewone man zijn met normale bezigheden, maar daarnaast heeft hij dus inzicht in de voornoemde 'werkelijkheid'. Het wereldbeeld van de sjamaan bestaat er uit, dat hij ("hij die weet") weet moet hebben van alles, hoe alles in elkaar steekt, hoe oorzaken en gevolgen samenhangen. Dat is kennis die voor 'gewone mensen' onbereikbaar is. Het op reis gaan van de ziel vindt plaats tijdens een

Типы шамановъ Забайкалья. № 30.
Буряты-Шаманы.—Le chamant des Bouriates.

2. Een sjamaan uit Boerjatië, 1904
(Dat ligt midden in Zuid-Siberië)

ceremonie, die opgebouwd is uit rituelen, en waarbij gebruik gemaakt wordt van allerlei magische attributen, zoals trommels, bepaalde kleding, maskers en beelden. De ziel van de sjamaan kan op zijn reis over en door alles heen vliegen, kan transformeren [3,4], kan uiteen vallen en weer herstellen. Tijdens zijn reis zoekt hij contact met geesten en goden. Want dat innige contact is essentieel voor het verkrijgen van het juiste wereldbeeld en voor de uitoefening van zijn taak als sjamaan, zoals bij het jagen, bij het genezen van zieken, het waarzeggen, en bij het beschermen van de gemeenschap in het algemeen tijdens allerlei rituelen. Bij de sjamanistische volken zijn verhalen, liederen, gedichten en afbeeldingen heel belangrijk om duidelijk te maken wat ze meemaakten en is overkomen. Zo worden de geschiedenis, de mythen en de normen en waarden van deze volken doorgegeven aan volgende generaties.

Het Sjamanisme in de Sovjettijd [6]

In de Sovjettijd drukte het regiem zijn stempel ook op de inheemse volken in het verre oosten van Siberië. Ook bij deze volken werd het Kolchoze systeem ingevoerd zoals Andrej Amalrik dat in zijn boek beschreef. Grote groepen mensen werden gedwongen om als boeren collectief samen te werken, en dat terwijl zij vooral jagers/vissers en verzamelaars waren. Het bestaan op de kolchozen was hard en grimmig. Van erkenning als aparte volken was geen sprake meer en beoefening van het sjamanisme was al helemaal uit den boze. Maar, zoals we hierna zullen zien, hebben de volkeren hier en daar toch mogelijkheden gevonden om heimelijk het sjamanisme te blijven beoefenen [7]. Dat zal niet gemakkelijk geweest zijn. Sjamanen werden beschouwd als plaatselijke leiders, en daarmee als vijanden van het Sovjet regime. Velen werden verbannen, gemarteld of geliquideerd. Soms gebeurde dit door zo iemand uit een helikopter te gooien met de uitdagende sneer om "nu maar te gaan 'vliegen'". Door deze aanpak raakten volken in toenemende mate vervreemd van hun tradities en verhalen, wat precies de bedoeling was. Een vervreemding die nu nauwelijks meer terug te draaien is. Tegelijkertijd was er bij de Sovjets toch wel enig historisch besef, dat berustte op de filosofie van Karl Marx, die de geschiedenis van een samenleving als een evolutieproces duidde. In dat kader werd sjamanisme gezien als de meest primitieve vorm van religieuze beroepsuitoefening, en werden de rites en ideeën van die verdoemde sjamanen uitvoerig beschreven. Dit ging gepaard met het, soms op slinkse maar tevens barbaarse wijze, verzamelen van rituele objecten. Er gaat een verhaal uit die tijd over een KGB officier die de gewoonte had dorpen in Siberië te bezoeken, daar te doen alsof hij ziek was en te vragen naar een sjamaan. Als er dan uiteindelijk één verscheen die hem wel wilde helpen, nam de officier die sjamaan mee naar een afgelegen plek, schoot hem dood en nam vervolgens de trommels mee als trofee [6].

3. Nanai gezin (Amur regio), 1895

4. Nanai sjamaan en zijn assistent, 1895

Identiteit

In april van dit jaar woonden wij in het Museum Aan de Stroom (MAS) in Antwerpen het symposium "Gedeeld Erfgoed en Source Communities" bij. Het symposium ging met name over de relaties tussen beheerders van etnografisch niet-Europees erfgoed enerzijds en de bron-gemeenschappen van deze collecties anderzijds. Meerdere sprekers maakten ons duidelijk hoe belangrijk het is voor mensen om wezenlijk besef te hebben van de geschiedenis en identiteit van het volk waar je (voor-)ouders en jij toe behoorden. En hoe belangrijk dat nu nog steeds is voor het vinden van je eigen identiteit. Vroeg of laat komt er een moment dat je voor de vraag komt te staan "Wie ben ik eigenlijk?". Het besef tot een gemeenschap te behoren, te weten waar je wortels liggen, om een cultuur geschiedenis te hebben blijkt van groot belang. In dit symposium ging het vooral over Indianenstammen in Amerika (die overigens een genetische relatie hebben met de sjamanistische volken in Siberië). Zij werden net zo van hun land en uit hun gemeenschappen verdreven als de volken van Siberië in de Sovjetperiode. Ook zij vervreemdden van hun verhalen en objecten. Veel van de objecten werden door missionarissen naar het thuisland in Europa gestuurd. Dit om het thuisfront te laten zien 'hoe primitief die Indianen wel niet waren' en hoe hard er dus fondsenwerving nodig was t.b.v. de Christelijke missie.

Uitleg kolchoz t.o.v. sovchoz: Kolchoz boeren werkten voor een aandeel in de winst. Dit in tegenstelling tot de boeren op een zgn. "sovchoz", een boerderij die volledig staatseigendom was en waar de boeren in staatsdienst waren en een vast inkomen hadden. Op de kolchoz was het inkomen van de boeren onzeker, ze moesten een bepaald percentage van hun productie afstaan aan de staat tegen een door de staat bepaalde prijs. Wel hadden deze boeren een eigen lapje grond waar ze hun huisje op konden zetten en een paar dieren konden houden [<https://nl.wikipedia.org/wiki/Kolchoz>]

Laura Peers, conservator van het Pitt Rivers Museum in Oxford, vertelde in haar voordracht [8] ontroerende verhalen over Blackfoot Indianen die bij het zien van foto's van voorouders, bij het luisteren naar verhalen en liederen, en door een tastbaar contact met objecten van hun stam zich daar weer mee herenigd voelden. Ze vertelde daarbij over het wonderbaarlijke effect dat dit gevoel van hereniging op hen had. Tijdens de lunch raakten we met haar in gesprek en vertelden we haar dat we verbaasd waren dat deze effecten zo merkbaar waren bij de huidige generatie Indianen. Dit omdat de eerste Indianenreservaten immers al van rond 1800 stammen, dus van al vele generaties her. Ze antwoordde dat het effect ook juist bij de jongere generaties zo groot is. Als voorbeeld vertelde ze ons over een dramatische verandering, die ze persoonlijk meegemaakt had: *"Veel jongeren van Indiaanse afkomst zijn depressief en willen vanuit een diep gevoel van eenzaamheid zelfmoord plegen. Aan dat gevoel ligt ten grondslag dat ze eigenlijk geen idee hebben van een eigen identiteit, van wie ze zijn. Ze moesten zich zo 'wit' mogelijk gedragen in de gevestigde Amerikaanse samenleving, maar dat lukt je natuurlijk nooit goed genoeg. Want je bent niet wit en je voorouders waren het ook niet, hoe je het ook wendt of keert. Door de witte cultuur, die je opgedrongen hebt gekregen, ben je eigenlijk ver van jezelf vervreemd geraakt, je voelt dat er iets ontbreekt. Het is dit vervreemdende, dit ontheemde, dat zo'n gevoel van verlatenheid en diepe eenzaamheid geeft, leidend tot depressie en suicide. Ik maakte mee hoe een Indiaanse jongen die eigenlijk het liefst niet meer wilde leven, werd overgehaald om een uit het Pitt Rivers museum meegenomen, authentiek Indiaans hemd (afb 5) aan te trekken: hij onderging een ware metamorfose. Zodra hij het hemd aan had, ging hij rechtop staan, zette zijn voeten stevig op de grond en leek te groeien. Door dat hemd aan te trekken voelde hij zich ineens verbonden met zijn stam, met zijn voorouders. Het werkte belend in meerdere opzichten, want het betekende: het ontbrekende puzzelstukje, de 'missing link', je hebt weer wortels, je wordt weer heel"* [9].

Ook in Siberië keert geleidelijk het tij. In 2000 heeft Rusland een 48-tal kleine bedreigde inheemse volken erkend, waarvan 29 in zijn Verre Oosten. In de volgende delen van deze serie zullen verschillende auteurs wat vertellen over enkele van deze volken: over de Nivchi (een volk van ongeveer 4.500 personen) in de delen 2 & 3, over de Nanai (ongeveer 12.000 personen) in deel 4, over de Korjaken (800 personen) en de Čukčën (ongeveer 15.000 personen) in deel 5 [3,10]. Hierin noemen met name Taksami, Donkan en Kasten, hoe belangrijk het ook voor deze gemeenschappen blijkt te zijn om weer in aanraking te komen met de verhalen en objecten van hun voorouders en om zich op die manier weer verbonden te voelen en weet te hebben van hun afkomst [7,11,12].

5. Het Blackfoot hemd als tastbaar bewijs voor de jeugd

Afbeeldingen

1. Oudst bekende afbeelding van Siberische sjamaan (met 'klauwpoten') door de Hollander Nicolaes Witsen, 1692 - <https://en.wikipedia.org/wiki/>
2. Een sjamaan uit Boerjatië <https://nl.wikipedia.org/wiki/Sjamaan>
3. Nanai gezin aan de Amur, 1895 https://en.wikipedia.org/wiki/Nanai_people
4. Nanai sjamaan en zijn assistent https://en.wikipedia.org/wiki/Nanai_people
5. Blackfoot shirt, coll. Pitt Rivers Museum, Oxford University <http://web.prm.ox.ac.uk/blackfootshirts/>
6. Moderne sjamaan, aan het Baikalmeer (Olkhon) https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Khagdaev_02.jpg

6. Eigentijdse sjamaan, aan het Baikal-meer

Literatuur

- [1] https://nl.wikipedia.org/wiki/Russische_Verre_Oosten
- [2] https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_Kleine_Inheemse_Volkeren_van_Rusland
- [3/6] Vitebsky, Piers - *De Sjamaan* - Libero 2001 pg 8,12,30,34/136-137
- [4] Holkamp, Marchinus - *Transformatie* - TK&C 2014 nr 1 t/m 3
- [5] <https://nl.wikipedia.org/wiki/Sjamaan> - Nog meer authentieke alb.
- [7] Barlovic, Ingo - *Nanai beelden in het Fischlieder Museum = Deel 4*
- [8] Peers, Laura - *Sacred Encounters*, Keynote lecture - Symposium *Gedeeld erfgoed & Source Communities*. MAS Antwerpen 14-04-'16
- [9] Peers, Laura - *personal communication*, zie ook *Reconnections with historic Blackfoot shirts* <http://web.prm.ox.ac.uk/blackfootshirts>
- [10] Merck, C.H - *Beschreibung der Tschucktchi von ihren gebräuchen und lebensart* - www.wallstein-verlag.de/9783835314366
- [11] Taksami, Chuner - *Beelden van de Nivchi, een volk in Oost Siberië = Deel 2* over Siberië in deze editie van TK&C 2016
- [12] Karsten, Erich - *Sjamanistische wereldbeelden in inheemse kunst - in het verre noord-oosten van Rusland. = Deel 5, Siberië,TK&C*

